

De fapt nu numai lucrarea ce face obiectul prezentei recenzii, dar și alte lucrări de sinteză anterioare au neglijat Banatul din punctul de vedere al istoriei de artă.

Această rezervă și expectativă pare oarecum justificată, lipsind — cu excepția câtorva studii meritorii, dar disperate, — o lucrare de sinteză asupra monumentelor bănățene.

Cu menționata scădere, lucrarea „Moștenirea artei bizantine în România” rămîne o lucrare valoroasă și o recomandăm călduros cititorilor.

NICOLAE SECARA

UN ÎNSEMNAT DOCUMENT DIN SECOLUL XVIII PENTRU ETNOGRAFIA BĂNĂȚEANĂ

Valoarea jurnalelor de călătorie, luate atît ca producții literare în sine, cît mai ales ca mărturii documentar-istorice realizate în timp și spațiu, este incontestabilă. Din păcate pentru meleagurile noastre asemenea izvoare sînt puține și uneori expeditiv și lapidare.

Pentru malul bănățean al Dunării avem din a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea o foarte frumoasă descriere făcută de Iohann Friedel, stegar în armata austriacă, dizlocată în Transilvania.

Născut în Timișoara la 17 august 1751, la 1769 întreprinde împreună cu tatăl său — locotenent imperial — o călătorie interesantă și originală ca traseu pentru a ajunge la Sibiu, unde fusese numit cadet imperial în regimentul de infanterie Pellegrini. De la Timișcara pînă la Dunăre, la Palanca Nouă, drumul îl fac călare, trecînd prin Oravița și Sasca-Montană, iar mai departe cu barca pe Dunăre, pînă la confluența cu Oltul, de unde iarăși călare, urcînd pe Olt în sus pînă la Tâlmaciul, iar de acolo la Sibiu.

Descrierea malului bănățean al Dunării făcută de Friedel conține pe lîngă interesante relații istorico-geografice și numeroase observații cu caracter etnografic referitoare la populația românească a Clisurii și din ea se degajă peste tot sentimentul de simpatie față de locuitori.

Izvorul acesta reține atenția etnografilor nu atît prin volumul informației — de fapt relația se rezumă doar la conținutul unei scrisori adresată de I. Friedel la 1 august 1783 din Bratislava lui I. Heinrich Tischbein, pictor și inspector la pinacoteca din Kassel — cît mai ales prin unele știri de o valoare complet inedită pentru etnografia bănățeană, fără să punem la socoteală faptul că jurnalul e produs la 1769, deci la o dată ante-quem lucrării lui Francisc Grisellini despre Banat.

E curioasă afirmația lui Friedel că porțiunea de-a lungul malului stîng al Dunării nu e locuită de oameni și ca să întîlnești un sat valah (românesc — n.r.) trebuie să mergi o jumătate de ceas de la mal, în văile ascunse ale munților, iar distanțele dintre sate de-a lungul fluviului sînt apreciabile, uneori trebuind să mergi o jumătate de zi pînă să zărești vreo așezare.

Satele sînt întinse, căci gospodăriile sînt ridicate în mijlocul unor grădini, la distanțe mari una de alta. Casele românilor sînt modeste ca proporții, cîrpite din lut și acoperite cu paie și trestie, avînd ferestre mici, pe care sînt prinse bășici de bou sau de porc în loc de geamuri.

Industria casnică la acești munteni, Friedel o socotește ca fiind foarte dezvoltată, fiecare familie știind să-și facă singură toate obiectele necesare, fără să recurgă la ajutorul orășenilor, despre care nici nu pot să-și formeze o noțiune prea lămurită.

„Valahul bate patru copaci tari și tineri în pământ, pune alți patru deasupra lor, împletește un perete de nuiele jur-împrejur, îl acoperă cu pământ, așează câteva ramuri drept acoperiș, peste care apoi pune trestie și acest „palat“ e terminat în două-trei zile ;... după ce căsuța s-a uscat, pereții sînt vopsiți cu alb, galben, roșu, sau chiar cu toate culorile“ ...

Este evident că Friedel descrie ridicarea celui mai simplu tip de locuință din zona văzută, tipul ce putea oferi un adăpost ușor și imediat. Culorile folosite la decorarea exteriorului amintesc de policromia caselor ce și astăzi se întîlnesc în Clisură.

După terminarea casei, sînt cioplite scînduri din copaci, confecționîndu-și în acest fel mese, scaune, lavițe, paturi și toate piesele de interior. În zona văzută, pădurile erau foarte întinse și parte din locuitori se îndeletniceau cu exploatarea lemnului, „valahii fiind foarte pricepuți la cioplirea scîndurilor numai din topor, pe care apoi le vînd negustorilor raiți (sîrbi — n.a.) care le transportă la Viena sau chiar mai departe“.

Bărcile cu care se circula pe Dunăre la acea dată, într-un fel de cabotaj fluvial, erau cioplite foarte iscusit dintr-o singură bucată, din trunchiul stejarilor mari.

Lungimea acestor bărci monoxile putea ajunge pînă la trei stîjnjeni și jumătate (echivalînd cu aprox. 6,5—7 m), în care puteau intra pînă la 7 persoane.

Anologia cea mai evidentă cu tipul descris de Friedel, este o barcă prezentată în expoziția de istorie medievală de la Muzeul Banatului, datînd tot din sec. al XVIII-lea și descoperită în șanțurile Cetății Timișoara.

Pînza și piesele de port erau lucrate în casă, zona fiind foarte bogată în oi și capre, pe care Friedel le-a văzut pascănd în numeroase turme în pășunile întinse de pe culmi. Pînza se țesea de către femei la războiul de țesut, fiecare avînd cite unul în casă, lucrat de mîna bărbatului din lemn pînă la cel din urmă cui. În serile de iarnă, în șezători și clăci, se lucra pînza și se țeseau ponevile. Din păcate însă călătorul nu ne lasă nici un detaliu asupra acestor șezători, lucru ce eventual ar fi putut să-l surprindă, practicile, folclorul, ca și obiceiurile legate de aceste întruniri.

Femeile mai posedau și arta de a coase tot felul de desene pe cămășile, cearceafurile, ștergarele și macaturile lor, cusăturile oferind un caracter ca „gotic“ (bine-înțeles prin „gotic“ Friedel desemna, stilizarea motivelor și reprezentarea de cele mai multe ori naivă a vietăților și oamenilor în arta populară, dar despre unele admitea ca fiind foarte reușite.

Portul femeilor l-a surprins pe Friedel în mod special prin modestie, naturalețe și simplitate, fiind compus dintr-o cămașă albă care ajungea pînă la glesne, cu mîneci scurte și deschise, cusută cu lînă colorată într-o lățime de aproape două palme adeseori tivită cu horbote la fel de late împletite de mîna lor. Deasupra acestei cămăși „în locul bufantelor și malacoavelor obișnuite la cucoanele noastre, nimic altceva decît două șorțuri înguste, din care unul e legat dinainte, celălalt înapoi“. Aceste „șorțuri“ erau confecționate din bumbac colorat, în cele mai multe cazuri însă erau înnodate din lînă în găitane tari ca o sfoară, avînd întotdeauna la partea de jos ciucuri.

E lesne de înțeles că în acele „șorțuri“ Friedel vedea opregele cu ciucuri specifice doar portului popular din Banat, păstrate pînă astăzi.

Părul femeilor era împletit în cozi lungi, încolăcit pe cap în formă de cerc, acoperit apoi cu un fel de turban colorat ce se potrivea foarte bine cu portul lor. Și aici întrezărim o piesă de decor din găteala capului și anume ceapsa păstrată și ea în mai toate zonele etnografice ale Banatului. Mărgele roșii de sticlă, monede, pene de cocș și altele, formau fastul acestei găтели. Însă podoaba cea mai de seamă a femeilor consta în monede de 7 și 20 de creițari, însăilate în salbe, ce le poartă parte pe cap, parte la gît. „Obiceiul cere ca femeile să poarte numai banii pe care-i primesc în dar“, ne spune călătorul.

Portul bărbaților e descris ca fiind la fel de simplu, compus dintr-o cămașă albă și scurtă, pantaloni albi împodobiți cu găitane negre, iar pe cap o cușmă. Iarna, atît femeile cît și bărbații purtau cojoace confecționate de ei înșiși din piei de animale.

La un studiu comparativ se observă că piesele de bază ale costumului popular bănățean întilnite la 1769 de Iohann Friedel la românii din Clisura Dunării, au rămas în genere aceleași pînă azi. Schimbările ce s-au produs în cele două secole scurse de-atunci țin mai mult de o îmbogățire a ornamenticii ca și de o mai mare varietate a gamei cromatice.

Friedel mai spune că aproape fiecare familie avea la munte un sălaș, un fel de magazie în care-și păstra proviziile, finul și vitele. Acasă aduceau atît cit aveau necesar pentru o săptămînă. Acele sălașuri, ce se găseau uneori chiar la distanță de cîteva ceasuri de casă, erau numai rareori pázite și cu toate acestea erau asigurate împotriva furturilor. Aceasta fie datorită onestității vecinilor, fie datorită faptului că fiecare familie avea atît cit îi trebuia.

Concluzia pe care o trage călătorul, evident influențată oarecum de ideile iluministe ale secolului, este că locuitorii munților de pe malul bănățean al Dunării, cam pînă la Ogradena ar forma parcă o republică de sine stătătoare în care remarcă libertatea și curățenia moravurilor: „Munții lor, văile lor și acea porțiune a Dunării, pe care pot naviga în două sau trei ceasuri, constituie toată cunoștința lor despre lume; am găsit aici oameni așa cum îi crează natura-mamă, naturali, nestricați și mulțumiți“.

NICOLAE SĂCARĂ

BIBLIOGRAFIE

1. *Friedel, Johann* — Gesammelte kleine, gedruckte und ungedruckte Schriften. Der frauen der Wahrheit gewidmet, „Viena, 1784.
2. *Gugitz, Gustav* — „Johann Friedel, Ein literarisches Portrait, aus der josephinischen Aufklärungszeit“, în „Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft“, XV (1905), Viena pp. 186—250.
3. *Karadja, Constantin I.* — „Un temoignage autrichien des souffrances des Roumains du Banat à la fin du XVIII-e Siècle, în „Revue historique du Sud-est européen“. Paris — Buc. An. X. (1935) nr. 1—3, pp. 2—6.
4. *Milleker Felix* — „Johann Friedel. Der erste Dichter der Banater Deutschen“, Wrsak, 1927.
5. *Păunel, Eugen I.* — În „Arhivele Olteniei“, an XIV (1935) nr. 77—78, pp. 35—45 — dă traducerea integrală a scrisorii.
6. *Wettel, F.* — „Biographische Skizzen Beiträge zur Geschichte der Banates“ 3 Auflage, Temeswar, 1932, pp. 130—141.

EIN WICHTIGES DOKUMENT AUS DEM XVIII. Jh. FÜR DIE BANATER ETHNOGRAPHIE

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit „Ein wichtiges Dokument aus dem XVIII. Jahrhundert für die Banater Ethnographie“ bringt der Autor einige ethnographische Daten, die er aus einem Brief des österreichischen Fähnrichs Johann Friedel entnommen hat. Das Banater Donauufer beschreibend, schildert Johann Friedel die Volksarchitektur, die Gewerbe, die Volkstracht und die Lebensweise der Rumänen aus den Donauengen.